

VYTIS VALATKA

Williamas Jamesas: pragmatizmo samprata

Savimi pasitikinčio europiečio sąmonėje amerikietis paprastai iškyla kaip laukinis, mažai civilizuotas žmogus. Kitaip tariant, žmogus, kuris neturi nieko bendra su aukštosiomis dvasinio gyvenimo formomis (menu, filosofija ir pan.), kurio visa egzistencija priklauso nuo primityvaus praktinės naudos principo. O jeigu šiam utilitaristui ir pripažįstamas koks nors aukštesnis (t. y. abstraktesnis) mąstymas, šis vėl susijęs su minėtu naudos principu. Toks kaltinimas metamas ir amerikietiškajai filosofijai (būtent pragmatizmui). Ji šiuo atveju suprantama tik kaip praktinės naudos principo apologija, redukuota galų gale į vieną pamatinį teiginį: „teisingos yra tik tos idėjos, teorijos, koncepcijos, kurios atneša mums didžiausią praktinę naudą ir pasitenkinimą”. Tačiau gilesnė pragmatizmo analizė rodo, kad tokia samprata yra mažų mažiausiai neteisinga: pragmatizmo negalima tapatinti su pragmatine tiesos samprata. Juk jis iškilo visų pirma kaip tam tikras pažinimo metodas (tam tikras amžinųjų metafizinių ginčų sprendimo būdas) ir per visą savo egzistencijos laikotarpį išlaikė šį metodologinį pradą. Pragmatizmo filosofijoje visada reikia išskirti du tarpusavyje susijusius komponentus: pažinimo metodą ir tam tikrą tiesos koncepciją.

Ši pragmatizmo samprata įgijo klasikinę išraišką Williamo Jameso (1842–1910), vieno iš žymiausių JAV filosofų, kūryboje. Pragmatizmas čia būtent ir iškilo kaip teorinis požiūris, apimantis ir tam tikrą pažinimo metodą, ir tam tikrą tiesos sampratą. Išsami šio pragmatinio požiūrio analizė kaip tik ir yra mūsų tyrimo tikslas.

1. Pragmatizmas kaip racionalistinės ir empirinės filosofijos suderinimas

Pragmatinis metodas ir pragmatinė tiesos samprata didžiausią išplėtojamą įgijo 1907 m. išleistoje Jameso knygoje *Pragmatism*. Knyga pradedama gana savita pasaulinės filosofijos istorijos analize. Šios analizės pagrindu galėtume laikyti Jameso teiginį, jog „filosofijos istorija didele dalimi yra žmogiškųjų temperamentų susidūrimo istorija”¹. Kitaip negu jo kolega Ch. Peirce, mėgęs daugybę distinkcijų, Jamesas išskiria tik du filosofiją lemiančius

¹ James W. *Pragmatism/Writings of William James*. Chicago, 1977. P. 363.

temperamentus: *the tender-minded temperament* (lietuviškas atitikmuo būtų „subtilaus, jautraus mąstymo charakteris“) ir *tough-minded temperament* (lietuviškas atitikmuo būtų „griežto mąstymo charakteris“). Šubtilaus mąstymo atstovai kuria racionalistinę filosofiją, o griežto mąstymo žmonėms priimtina empirinė filosofija. Taip išskiriamos dvi filosofinės koncepcijos, pateikiančios visiškai priešingus požiūrius į pasaulį. Antai, pasak Jameso, „racionalistinė filosofija, ieškanti amžinųjų principų“, yra „intelektualinė, idealistinė, optimistinė, religinė, voliuntaristinė (*free-willist*), monistinė ir dogmatiška“². Tuo tarpu empirinei filosofijai, griežtai besilaikančiai žmogiškosios juslinės patirties faktų, būdingos visiškai priešingos ypatybės: „ji yra sensualistinė, materialistinė, pesimistinė, ateistinė (*irreligious*), fatalistinė, pliuralistinė ir skeptiška“³.

Visa pasaulinės filosofijos istorija yra šių dviejų filosofinių pažiūrų konfrontacija. O ar įmanoma įveikti šią konfrontaciją? Jameso atsakymas yra teigiamas: nepaisant visiškai priešingų charakteristikų, minėtas filosofines koncepcijas galima susieti. Jamesas kaip tik ir siekia realizuoti šių koncepcijų sintezę. Šią sintezę jis supranta kaip pragmatizmo filosofiją, patenkinančią ir subtilaus, ir griežto mąstymo žmonių reikmes: ši filosofija išlaiko racionalizmui būdingą religinį (tikėjimo) aspektą, tačiau, kaip ir empirizmas, ji lieka ištikima faktams.⁴

2. Pragmatinis pažinimo metodas

2.1. *Pragmatinis metodas kaip metafizinių ginčų sprendimo būdas.* Tad kas gi yra tas įstabusis Jameso pragmatizmas, pretenduojąs suvienyti didžiąsias filosofines priešybes? Jamesas jį visų pirma apibrėžia kaip tam tikrą pažinimo metodą, padedantį išspręsti amžinuosius metafizinius ginčus. O kaip šis metodas gali įvykdyti šią išties sudėtingą užduotį? Atsakymą į šį klausimą pateikia išsamesnė pragmatinio metodo analizė. Anot Jameso, pragmatizmas laikosi filosofijos istorijoje jau seniai žinomos empirizmo nuostatos. Tai reiškia, jog pragmatinis metodas iškelia žmogaus juslinę patirtį, t. y. būtina tiesioginė ar netiesioginė empirinė verifikacija svarstant vieną ar kitą teorinę

²Ten pat. P. 365.

³Ten pat.

⁴Ten pat. P. 373.

alternatyvą. Jameso teigimu, „pragmatizmas suka prie konkretumo bei adekvatumo, prie reikalavimo laikytis faktų (kurie, tiesą sakant, kaip tik ir sudaro žmogaus patirties turinį – *aut. past.*) <...>, jis atsisako abstrakcijų, ydingų apriorinių priešasčių, tariamų absoliutų ir pirmųjų principų”⁵. Tad pragmatinis metodas suponuoja empirinės verifikacijos reikalavimą. Dabar suprantama, kaip pragmatinis metodas gali išspręsti įsisenėjusius metafizinius ginčus: jie sprendžiami pritaikant juslinės patirties „skustuvą”. Ir jeigu nė viena iš oponuojančių metafizinių koncepcijų negali būti empiriškai patikrinama, tai nė viena iš jų negali būti paskelbta nei teisinga, nei klaidinga. Kodėl? Atsakymą pateikia Jameso iškelta radikalaus empirizmo (*radical empiricism*) koncepcija. Pagrindinė šios koncepcijos tezė teigia, jog pasaulis, kuriame gyvename ir apie kurį galime galvoti, tėra mūsų patirties pasaulis. Patirtis čia išskyla kaip vienintelė pirmapradė medžiaga, iš kurios padaryta viskas: Jameso teigimu, ir gyvenamojo pasaulio daiktai, ir ryšiai (*relations*) tarp jų yra ne kas kita kaip mūsų patirties dalys⁶. O jeigu taip, jeigu mūsų gyvenamas pasaulis yra išties tik juslinės patirties pasaulis, tai teisinga gali būti pripažinta tik ta koncepcija apie šį pasaulį, kuri yra patvirtinama minėtosios patirties. Metafizinė koncepcija, peržengianti patirties ribas, nepripažįstama nei teisinga, nei klaidinga. Ji negali būti nei verifikuota, nei falsifikuota – esama juslinė patirtis nepateikia priemonių patikrinti šią koncepciją.

Taigi pragmatinis metodas bando išspręsti metafizinius ginčus jų keliamas teorines alternatyvas pateikdamas empirinės verifikacijos testui. Tokį metafizinio ginčo sprendimą Jamesas pateikia ketvirtojoje *Pragmatizmo* paskaitoje, pavadintoje „Vienis ir daugis” („The one and the many”). Čia jis tiria seną filosofinį ginčą – ar pasaulis yra visiškai unifikuotas absoliutaus vienio (tai yra abstraktaus dieviškojo principo, iš kurio šis pasaulis yra išsirutuliojęs) ar, atvirkščiai, pasaulis tėra totalus daugis – įvairiausių daiktų ir reiškinių, susietų tik jungtimi „IR”, kompleksas. Jamesas, tirdamas šį ginčą, nestoja nei racionalistų, gynusių vienio koncepciją, nei empiristų, propagavusių daugio teoriją, pusėn. Anot jo, nei racionalistinė, nei empirinė pozicija negali būti pripažintos teisingomis, kadangi nūdienos žmogiškoji patirtis negali nė vienos iš jų nei patvirtinti, nei paneigti. Esama juslinė patirtis mums tegali pateikti dalinį pasaulio vieningumą bei diskretumą: „Pasaulis yra vienis tik tiek,

⁵ Ten pat. P. 379.

⁶ *James W.* Meaning of truth/Writings of William James. Chicago, 1977. P. 314.

kiek atskiros jo dalys yra susietos tam tikrais tarpusavio ryšiais, jis yra daugis tik tiek, kiek tokie tarpusavio ryšiai neegzistuoja.”⁷ Tad galutinis atsakymas į klausimą „pasaulis yra vienis ar daugis?” paliekamas atėities patirčiai, kuri turėtų būti daug išsamesnė ir įvairesnė už dabartinę (Jameso manymu, mūsų patirtis yra tarsi nuolat didėjantis sniego kamuolys, įgalinantis vis sudėtingesnius empirinės verifikacijos būdus). O kol kas ir vienas, ir kitas atsakymas teturi hipotezės statusą.

Panašiai svarstoma ir metafizinė substancijos koncepcija. Ji taip pat paklūsta juslinės patirties testui. Kas gi yra minėta substancija? Tai labai svarbus brandžiųjų bei vėlyvųjų viduramžių ir netgi naujųjų amžių filosofijos konstruktas (prisiminkime Tomą Akvinietį, Albertą Didįjį, R. Descartes’ą etc.). Ji (substancija) suprantama kaip statiška daikto esmė, suvienijanti paskiras juslines to daikto savybes – akcidenčias. Šios gali kisti (pavyzdžiui, gali kisti obuolio spalva, skonis etc.), bet substancija (obuolio esmė) visada lieka ta pati. Filosofijos koncepcijos, teigiančios substancijos egzistavimą, paprastai išskiria du substancijų tipus – materialiąją (tįsiją) ir dvasinę (mąstančiąją) substancijas. Jamesas abu šiuos substancijų tipus vertina labai kritiškai. Pasak jo, nei materialioji, nei dvasinė substancija negali būti verifikuojamos jusline patirtimi. Ši patirtis paverčia materialiąją substanciją vien jusliškai suvokiamų daikto savybių kompleksu: „materija tėra mums būdingi spalvos, figūros, kietumo ir panašūs pojūčiai”⁸. Taigi sekdamas Berkeley’o kritika, Jamesas teigia, kad kiekvienas materialus daiktas tėra tam tikra juslinių pojūčių (*sensations*) sudėtis ir juslinė patirtis neranda nieko, kas galėtų suvienyti šiuos pojūčius. Panašiai kritikuojama ir dvasinės substancijos (sielos, sujungiančios atskirus mūsų vidinio gyvenimo faktus, – emocijas, mąstymo procesus etc.) samprata. Juslinė patirtis neranda jokio dvasinio principo, kuris suvienytų mūsų vidinį pasaulį. Tad ir siela pragmatinėje kritikoje tėra tik mūsų dvasinio pasaulio komponentų kompleksas ir šio komplekso terminas.

2.2. *Pragmatinis metodas ir nepabaigiamas pažinimo procesas.* Pateikti pavyzdžiai iliustruoja pragmatinį metodą kaip empirinės verifikacijos reikalavimą mūsų pažinimo procese. Čia iškyla vienas svarbus klausimas: kokių gi išvadų galime prieiti, naudodami šį pažinimo metodą? Ar gali jis pateikti galu-

⁷ James W. Pragmatism. P. 415.

⁸ Ten pat. P. 393.

tinių, abejonių nebekeliančių tiesų? Jamesas į tai atsako neigiamai. Jo manymu, tokių galutinių tiesų siekia tik racionalistinės filosofijos atstovai: (t. y. subtilaus mąstymo žmonės), trokštantys suvienyti pasaulį pasitelkę vieną abstraktų principą. Pragmatinio metodo šalininkui tokie troškimai nebūdingi: nė viena empiriškai verifikuota tiesa negali būti pripažinta kaip absoliuti, galutinė. Anot Jameso, „didžioji mūsų dėsnių dalis, o turbūt ir visi mūsų dėsniai, tik priartėja prie tikrovės”⁹. Pragmatinis metodas nepateikia išganingų atsakymų į didžiąsias pasaulio mįsles, jis atmeta bet kokias dogmas¹⁰. Pragmatinis metodas traktuoja žmogiškąjį pažinimą kaip nesibaigiantį procesą. Šiame procese verifikuojamos teorijos tėra laikini instrumentai pasauliui pažinti ir valdyti. Kiekviena teorija mums pateikia tam tikrą pasaulio vaizdą, leidžiantį daugiau ar mažiau užvaldyti pasaulį. Pažinimo tėkmėje besiplėtojanti patirtis pateikia naujų faktų, kurių tam tikra teorija jau nebegali paaiškinti (pvz., senoji ptolemėjiškoji Visatos samprata negali paaiškinti Žemės sukimosi apie Saulę). Tada ir iškyla naujų teorinių alternatyvų, bandančių susieti naujus faktus su senomis tiesomis (idėjomis, koncepcijomis ir t. t.). Laimi ta alternatyva, kurios apibrėžta jungtis yra pati tvirčiausia – šios alternatyvos nepaneigia nei nauji faktai, nei senosios tiesos. Bet ilgainiui juslinė patirtis vėl mums pateikia naujų faktų, jau nebesuderinamų su dominuojančia pasaulio koncepcija (t. y. nugalėjusia teorine alternatyva). Tada vėl iškyla naujų teorinių alternatyvų, pretenduojančių susieti naujus faktus ir dominuojančias pasaulio koncepcijas. Taigi visas žmogiškasis pažinimas yra nuolatinis tapsmas – naujos idėjos keičia senąsias, pastarosios ne išnyksta, o tampa sudedamaisiais naujų idėjų komponentais. Pažinimas suprantamas nelyginant vis didėjanti sniego gniūžtė (*growing snow-ball*), jis nepateikia mums galutinės tiesos apie pasaulį (ši tėra idealas), o tik vis išsamesnes, sudėtingesnes, progresyvesnes pasaulio sampratas. Arba, kitaip sakant, vistikslesnį, adekvatesnį pasaulio pažinimą sudėtingesnės empirinės verifikacijos dėka ir vis efektyvesnį pasaulio užvaldymą. Tokio pažinimo progreso pavyzdys galėtų būti perėjimas nuo sveikam protui būdingo mąstymo lygmens prie mokslinio (kritinio) mąstymo: „pasaulio valdymo galimybės, teikiamos mokslinio mąstymo, yra gerokai didesnės už tas pasaulio kontrolės galimybes, kurias mums teikia sveikas protas”¹¹.

⁹ Ten pat. P. 381.

¹⁰ Ten pat. P. 380.

¹¹ Ten pat. P. 462.

2.3. *Utilitarinis pragmatinio metodo aspektas.* Čia susiduriame su dar vienu pragmatinio metodo ypatumu. Būtina ne tik teorijų empirinė verifikacija, bet ir jų praktinis pritaikymas: pažinimo procese teisingomis privalu pripažinti tas teorijas, kurios leidžia žmogui daugiau ar mažiau užvaldyti aplinkinį pasaulį. Pasak Jameso, pragmatinis metodas mus kreipia ne vien faktų, bet ir veiksmo bei jėgos link. Kitaip sakant, kiekvienai pripažintai teorijai privalo būti būdingi tam tikri praktinės naudos bei galios aspektai. Tad susidūrus dviem priešingoms teorinėms koncepcijoms, tikras pragmatikas ir stengiasi jas įvertinti šių aspektų atžvilgiu: „pragmatinis metodas tokiu atveju yra kiekvienos turimos koncepcijos interpretacija, atverianti praktinius tos koncepcijos padarinius“¹². Kuri koncepcija mums siūlo didesnę galią užvaldyti pasaulį (arba bent jau tokios galios galimybę), tą ir privalu priimti. Ši koncepcija mus sėkmingai artina prie tikrovės, atskleisdama tuos jos užvaldymo būdus, kurie mums duos daugiausia naudos (koncepcijos siūlomas pasaulio užvaldymas gali būti ir intelektualinis-pažintinis, ir praktinis).

Būtent čia susiduriame su gana kebliu dalyku: jeigu pasaulio pažinimo procese teturime priimti idėjas, suteikiančias didžiausią galią valdyti pasaulį, ar tokiu atveju nesumaišome tiesos ir naudos (galios) sąvokų? Juk vargu ar galima išreikšti idėjos teisingumą jos praktine nauda: šie du dalykai nėra lygiavertūs. Ir visgi, atrodytų, pragmatizmas teigia, kad minėtų dalykų sumaišymas galimas. Tokį įspūdį tarsi keltų paties Jameso žodžiai. Šeštojoje knygos *Pragmatizmas* paskaitoje apie idėjų teisingumą jis sako: „Ji yra teisinga, kadangi ji yra naudinga <...>, ji yra naudinga, kadangi ji yra teisinga <...>.“¹³ Tačiau, tiesą sakant, minėtas įspūdis yra mažų mažiausiai nekorektiškas. Jamesas anaipol nesutapatina idėjos teisingumo su jos praktine nauda. Tiesa, idėjos teisingumą visada rodo jos praktinė nauda. Juk idėja (teorija, koncepcija ir t. t.) yra naudinga tiek, kiek ji mums padeda užvaldyti pasaulį. O idėja gali užvaldyti tik daugiau ar mažiau jį pažindama, t. y. būdama daugiau ar mažiau teisinga. Pasaulio valdymas visada yra daugiau ar mažiau objektyvus – visiškai klaidinga teorija panaikintų bet kokią tokio valdymo galimybę, sukeltų neįveikiamą tikrovės pasipriešinimą¹⁴. Tad ir pragmatizmui mesti kaltinimą

¹² Ten pat. P. 377.

¹³ Ten pat. P. 431.

¹⁴ Ten pat. P. 442.

dėl tiesos utilitarizacijos yra išties nekorektiška: čia idėjų teisingumas (igytas empirinės verifikacijos dėka) lemia jų praktinę naudą, bet ne atvirkščiai!

3. Pragmatinė tiesos samprata

3.1. *Utilitarinis ir korespondencinis pragmatiškai suprastos tiesos aspektai.* Čia priartėjame prie pragmatizmo skelbiamos tiesos sampratos. Kaip ką tik paaikšėjo, tai nėra grynai utilitarinė tiesos samprata. Nors, kita vertus, utilitarinis aspektas gana ryškus. Jameso teigimu, „idėja yra teisinga tik tol, kol tikėti ja mums yra naudinga“¹⁵. Panašus ir kitas Jameso teiginys, jog visos mūsų disponuojamos tiesos turi vieną bendrą bruožą – jos mums yra „pelningos“ (*they pay* – ten pat, p. 436). Galų gale prisiminkime ir jau paminėtą Jameso tvirtinimą, jog teisinga idėja kartu yra naudinga. Visi šie fragmentai atskleidžia utilitarinį pragmatinės tiesos sampratos aspektą. Tačiau, kaip sakyta, pragmatizmas neatlieka tiesos utilitarizacijos – tiesa nesutapatinama su nauda. Be utilitarinio pragmatiškai suprastos tiesos aspekto, visada privalu išskirti ir kitą – korespondencinį (t. y. idėjos atitikimą tikrovei). Pragmatizmo požiūriu, teisingos idėjos nėra kokios nors pasakos, konstruojančios neegzistuojančią (fantastinę) „tikrovę“. Atvirkščiai, minėtos idėjos yra pasaulio aprašymo būdai, daugiau ar mažiau atitinkantys to pasaulio struktūrą. Šis korespondencinis teisingų idėjų aspektas kaip tik ir lemia jų praktinį naudingumą.

Taigi pragmatinė tiesos samprata pripažįsta tiesą kaip idėjos ir realybės atitikimo santykį. Ir, linkdama empirizmo pusėn, ji atsisako šį santykį traktuoti taip kaip racionalistinio mąstymo žmonės. Jie šį santykį laiko grynojo proto kategorija, išeinančia už juslinės patirties ribų. O grynojo proto kategorijos racionalistinėje filosofijoje iškyla kaip juslinės patirties pasaulį suvienijantys konstruktai. Mat šis pasaulis čia suprantamas kaip netvarkingas pojūčių kompleksas, kuriame galima aptikti vien disjunktyvius, t. y. skiriamuosius santykius (*disjunctive relations*). Konjunktyvių santykių (*conjunctive relations*), jungiančių atskiras patirties srauto dalis, pačiame sraute nerandama – srauto suvienijimo uždavinys paliekamas grynojo proto kategorijoms. Tiesa, kaip viena iš šių kategorijų taip pat jungia atskiras juslines patirties dalis – būtent tai, kas yra žinoma, su tuo, kuris žino¹⁶. Jamesas atmeta tokią tiesos santykio

¹⁵ Ten pat. P. 388.

¹⁶ James W. Meaning of truth. P. 314.

sampratą. Jo nepatenkina racionalistų nusakytas tiesos santykis, išeinantis už patirties ribų. Nes kiek šis santykis peržengia juslinės patirties ribas, tiek jo turinys tampa neaiškus (aiškūs tėra empiriškai apibrėžti dalykai). Paties Jameso teigimu, „toks tiesos santykis jau pats savaime neturi jokio empirinio turinio, šio santykio negalime nei aprašyti, nei paaiškinti pakankamai paprastais terminais, – jį tegalime nurodyti ištardami „tiesos“ vardą“¹⁷. Todėl, Jameso manymu, būtina pateikti visiškai kitą tiesos santykio sampratą. Ją formuluodamas Jamesas remiasi radikalojo empirizmo koncepcija, teigiančia, jog visi juslinės patirties pasaulį siejantys santykiai yra kildinami iš pačios juslinės patirties. Tad ir tiesos santykis jokiū būdu neperžengia juslinės patirties ribų. Šis santykis turi griežtai apibrėžtą empirinį turinį – tiesa yra mūsų idėjų atitikimas žmogiškosios patirties pasauliui. O jeigu taip, tai pati patirtis verifikuoja tiesos santykį. Tai reiškia, jog tiesa nėra vienąkart ir visiems laikams įtraukta į kokią nors amžiną apriorinę gryojo proto idėją: „idėjos teisingumas nėra savybė, amžinai glūdinti toje idėjoje“¹⁸. Nėra jokios idėjos, kuri būtų teisinga pati savaime, idėja gali tik tapti teisinga: „Tiesa nutinka idėjai (*truth happens to an idea*), idėja tampa teisinga, ji yra patvirtinama vieno ar kito įvykio.“¹⁹ Kitaip sakant, teisingumą idėjai gali suteikti tik šios idėjos verifikacija.

3.2. *Tiesa ir jos verifikacija.* O kaipgi šiuo atveju turėtume suprasti minėtą verifikaciją? Ar tai tėra idėjos tyrimas stebėjimų ar eksperimento būdu? Manytume, jog tai šiek tiek platesnė sąvoka, apimanti ne tik empirinę idėjos verifikaciją (tiesioginę ar netiesioginę), bet ir praktinę šios idėjos realizaciją. Vadinasi, kad tam tikrame pažinimo tarpsnyje kokia nors teorija būtų verifikuota, reikia dviejų dalykų: 1) teorija turi būti patvirtinta tam pažinimo tarpsniui būdingos juslinės patirties; 2) teorija turi suteikti didesnę ar mažesnę pasaulio valdymo galią. Būtų klaidinga manyti, kad antroji verifikacijos sąlyga yra tik antrinės svarbos. Juk jei kokios nors teorijos praktinis pritaikymas pasirodo esąs neįmanomas, jeigu teorija sutinka didžiulį tikrovės pasipriešinimą, vadinasi, ši teorija tėra neadekvatus pasaulio aprašymo būdas.

Tad ir pirmoji, ir antroji verifikacijos proceso stadijos yra esminės. Bet negalima pamiršti ir ikiverifikacinės teorijų tyrimo stadijos. Mat prieš pateikdami kokią nors teoriją verifikacijos testui, visada turime iširti, ar ji atitinka vieną svarbų reikalavimą – ar ji nepanaikina jau anksčiau priimtų mums

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ James W. Pragmatism. P. 430.

¹⁹ Ten pat.

gyvybiškai svarbių (*vitally beneficial*) tiesų. Pasak Jameso, teorijos turi kaip galima glaudžiau susieti senas koncepcijas ir naujus patirties faktus, kaip galima mažiau suardydamos (*derange*) sveiką protą ir senuosius įsitikinimus. Tik tokiu atveju šios teorijos gali būti pateiktos verifikacijos testui. Taigi į tiesą pretenduojanti teorija visada privalo sujungti senąsias tiesas su naujais jusliniais faktais. Toks konjunktyvios (jungiamosios) funkcijos būtinumas atskleidžia vieną svarbų pragmatinės tiesos sampratos bruožą – ši tiesa niekada negali pretenduoti į visišką objektyvumą. Kodėl taip yra? Atsakymas būtų gana paprastas – nauja, pažangesnė tiesa visada išsaugo primityvesnės senosios patirties bruožus: nauja tiesa negali visiškai atsikratyti senųjų pasaulio iškreipimo būdų. Anot Jameso, „nėra tokios tiesos, kuri būtų visiškai objektyvi, kurios nebegalėtume pavadinti ankstesnės ir naujos patirties dalių jungtuvėmis (*marrying*)”²⁰. Tad objektyvi, galutinė tiesa apie pasaulį tėra siektinas idealas: kiekviena tiesa pažinimo procese yra nuolat koreguojama, pritaikoma naujiems patirties faktams.

4. Pragmatizmas – metafizikos rehabilitacija

Aptarę pragmatinės tiesos sampratą, atsiduriame gana keblioje padėtyje: geriau įsigilinę į pragmatinį metodą ir pragmatinę tiesos sampratą, matome, kad šiuose Jameso konstrukuose vargiai galime rasti ką nors originalaus. Juk nei empirinės verifikacijos bei praktinio idėjų pritaikymo reikalavimas, nei kumuliatyvinė progresyvistinė pažinimo samprata, nei galų gale tiesos, kaip idėjos atitikimo tikrovei, samprata nėra filosofinės naujovės. Visas šias koncepcijas vienu ar kitu pavidalu galime rasti empirinėje anglosaksų filosofijoje (F. Bacono, J. Locke'o ir kitų). Tad ir Jameso pragmatizmas, atrodytų, tėra šios empirinės tradicijos tęsa. O jeigu taip, tai kokia prasme Jamesas gali kalbėti apie pragmatizmą kaip empirinės ir racionalistinės tradicijų suderinimą? Jeigu pragmatinė filosofija priima empirinės verifikacijos metodą, kaip ji, išlaikydama loginį vientisumą, gali apimti ir įvairias racionalistines (metafizines ar teologines) vienio, laisvos valios, absoliuto ir t. t. koncepcijas, išeinančias už juslinės patirties ribų? Kitaip sakant, kokių pagrindų pragmatizmas gali neatmesti daugelio grynojo proto konstruktų? Atsakymas būtų toks: pragmatinė filosofija neatmeta šių konstruktų, nes jiems (taip pat kaip

²⁰ Ten pat. P. 384.

ir empirinėms teorijoms) būdingas atitikimo juslinei tikrovei santykis. Tik šiuo atveju juslinė tikrovė yra jau ne išorinė, bet vidinės patirties pasaulis. Šis pasaulis, turintis mums tokią pat svarbą kaip ir išorinės patirties pasaulis, kaip tik ir verifikuoja metafizines gryojo proto koncepcijas. Šio pasaulio komponentai yra pačios įvairiausios žmogiškos emocijos, patys įvairiausi rūpesčiai, troškimai, siekiai, kuriuos privalu patenkinti. Bene svarbiausiu komponentu laikomas žmogaus asmeninio išsivadavimo troškimas, arba, paties Jameso žodžiais tariant, rūpestis dėl mus supančio pasaulio ateities. Įvairios metafizinės-teologinės koncepcijos (absoliuto ir t. t.) kaip tik ir atspindi (reprezentuoja) šį pamatinį žmogaus rūpestį ir kartu išgelbsti mus nuo jo, suteikdamos mums dvasinį komfortą. Tirdamas absoliuto koncepciją, Jamesas prieina prie tokios išvados: absoliuto konstruktas išvaduoja žmogų iš jo pamatinių rūpesčių, suteikia jam „moralines atostogas“ (*moral holidays*) ir nerūpestingą nuotaiką (*don't care mood*). Tad absoliutas ir kitos gryojo proto idėjos turi didžiulę praktinę vertę – jos naikina (ar bent jau prislopina) mūsų dvasinę įtampą. Būtent dėl to jos ir įgyja teisingumo reikšmę. Jameso teigimu, „jeigu teologinės idėjos išties turi pakankamai didelę vertę konkrečiam žmogaus gyvenimui, tai pragmatizmo požiūriu jos yra teisingos“²¹.

Čia būtų galima paprieštarauti Jamesui sakant, jog minėtų metafizinių koncepcijų praktinė vertė nėra jau tokia didelė. Juk vargu ar rūpestis, kurį jos panaikina (būtent, rūpestis dėl pasaulio ateities), yra pamatinis žmogaus rūpestis – daugelis žmonių turėtų dėl jo išvis nesukti galvos. Bet, Jameso manymu, toks priekaištas yra neteisingas – susirūpinimas pasaulio ateitimi yra išties pamatinės svarbos rūpestis. Jį lemia jau pati žmogaus būklė pasaulyje. Juk visi mes trokštame, kad pasaulis būtų gėrio ir laimės buveinė. Deja, kasdieniame gyvenime susiduriame su visai priešingais dalykais – pasaulyje visada pakankamai daug blogio, priešiško ir pan. Visi šie dalykai lemia išties nesaugią žmogaus būklę. Išeitį čia siūlo įvairios metafizinės-teologinės doktrinos. Jos padeda mums lengviau pakelti nesaugią dabarties būklę, žadėdamos visiškai saugų ateities pasaulį. Klasikinis tokios doktrinos pavyzdys yra jau minėta absoliuto filosofija. Jos teigiamas dieviškasis absoliutas yra absoliutus gėrio principas, iš kurio pasaulis yra emanavęs ir į kurį neabejotinai sugrįšias. Tad nors dabar blogis pasaulyje tebeegzistuoja (būdamas, tiesą sa-

²¹ Ten pat. P. 387.

kant, tik nedidelis šio pasaulio elementas), ateityje jis vis tiek bus įveiktas. Kitaip sakant, anksčiau ar vėliau gėrio triumfas neišvengiamas. Juk pasaulyje privalo veikti amžinieji moralės dėsniai – „amžinosios moralinės tvarkos poreikis yra viena svarbiausių žmogaus sielos reikmių”²². Tokios moralinės tvarkos garantu tampa Dievas (absoliutas). Blogį įveikiantis absoliutas laiduoja mums dvasinį komfortą, todėl ir metafizinė-teologinė absoliuto koncepcija tikro pragmatiko negali būti atmesta. Negali būti atmestos ir kitos metafizinės koncepcijos (laisvos valios, galutinio tikslo ir pan.). Juk visos jos yra pažado ir išsilaisvinimo doktrinos (*doctrines of promise and relief*), žadančios mums saugią pasaulio ateitį ir kartu panaikiniančios rūpestį dėl šios ateities. Šios doktrinos yra neišvengiamos didelei žmonių daliai, todėl pragmatinė žiūra privalo jas toleruoti.

Tiesa, pačiam Jamesui šios optimistinės metafizinės koncepcijos nelabai priimtinos. Tai nereiškia, kad Jamesas indiferentiškas pasaulio ateities klausimui. Jo tiesiog nepatenkina šių koncepcijų teikiamas atsakymas į minėtą klausimą: pasaulis bus neabejotinai išgelbėtas, jame neabejotinai įsiviešpataus gėris. Pragmatiniu požiūriu tik grynai racionalistinio mąstymo žmonės gali būti patenkinti tokiu perdėm abstrakčiu atsakymu. Linkdamas į empirinių mąstymo būdą, Jamesas pateikia optimistinio atsakymo alternatyvą – melioristinę doktriną (*doctrine of meliorism*). Šiai doktrinai svetimas tiek pesimizmas, teigiantis neišvengiamą pasaulio ir žmogaus žūtį, tiek tiesmukas optimizmas, skelbiąs pasaulio išgelbėjimo neišvengiamumą. Tai tarsi vidurio doktrina, teigianti, jog pasaulis gali būti pagerintas bei išgelbėtas. O išgelbėtas dėl dviejų priežasčių. Visų pirma, nėra jokių kliūčių, blokuojančių pasaulio išgelbėjimą. Antra, „jau dabar egzistuoja sąlygos, įgalinančios pasaulio patobulinimą bei išgelbėjimą”²³. Šios sąlygos yra ne kas kita kaip mūsų siekiai ir priemonės juos patenkinti.

Kodėl ši melioristinė doktrina geresnė už optimistinį požiūrį? Atsakymas gana paprastas: meliorizmas skatina žmonių aktyvumą palikdamas pasaulio likimą jų pačių rankose. Meliorizmo teigimu, tik patys žmonės, tenkindami savo troškimus, gali neribotai tobulinti jų gyvenamą pasaulį, naikinti jame esantį blogį. Meliorizmui svetimas blogio toleravimas, susitaikymas su juo. Tokią konformistinę poziciją išreiškia optimistinės koncepcijos, teigiančios,

²² Ten pat. P. 389.

²³ Ten pat. P. 467.

kad pasaulio blogis bus panaikintas Dievo (kaip absoliuto ir pan.), o ne žmonių rankomis. Melioristinė pozicija, atvirkščiai, skatina kovoti su blogiu: „Šios sistemos požiūriu vienintelis išsivadavimo iš blogio būdas yra to blogio įveikimas.“²⁴ Ši kova su blogiu ir įveikimas – tai didysis pragmatiko pašaukimas.

Išvados

Jameso pragmatizmo koncepcijoje reikia išvystyti esminius komponentus – pragmatinį pažinimo metodą ir pragmatinę tiesos sampratą (pats pragmatizmas yra šių komponentų sintezė). Pragmatinis pažinimo metodas teigia, jog turime tyrinėti tik tas teorines alternatyvas, kurias galime patikrinti esamos žmogiškosios patirties priemonėmis. Pragmatinė tiesos samprata teigia, kad teisingomis privalu pripažinti tik tas idėjas, koncepcijas, teorijas, kurios yra patvirtintos minėtos patirties. Šios teisingos idėjos visada turi praktinės naudos bei galios aspektą – jos pateikia vienokius ar kitokius mūsų išorinės ar vidinės patirties pasaulio užvaldymo būdus. Tačiau idėjos, koncepcijos, teorijos teisingumas negali būti redukuojamas į jų praktinę naudą. Be utilitarinio aspekto, tiesai visada būdingas ir korespondencinis (tikrovės atitikimo) aspektas. Šis atitikimas vėlgi yra dvejopas. Vienos teisingos idėjos, koncepcijos, teorijos (pvz., gamtamokslinė teorija, sveiko proto koncepcija) atitinka mūsų išorinės patirties pasaulį, kitos (pvz., metafizinės grynojo proto idėjos, melioristinė etika) – mūsų vidinės patirties pasaulį, persmelktą saugios ateities troškimo.

²⁴ Ten pat. P. 471.